

DEN KULTURELLA TEXTEN: FORMAT OCH GENRE

PER LEDIN, PROFESSOR I SVENSKA SPRÅKET, ÖREBRO UNIVERSITET

Den kulturella texten är utgångspunkten för denna artikel. En sådan text medierar världen på ett sätt som tillskrivs värde i en kultur. Jag argumenterar för att en kulturell text vilar på en materialitet som är beroende av teknologier och som låter sig beskrivas i termer av ett retoriskt verksamt format. Jag kommer att diskutera format i relation till genre, som tar fasta på typifierade retoriska handlingar och ser dessa som realiserade i texters inre struktur. Som en länk mellan format och genre lyfter jag fram texters yttre form, som kodar textens gränser. Dessa textegenskaper knyter jag till intentionalitet, som gör att en kulturell text i princip uppfattas som meningsfull, att den har en riktadhet som möjliggör samhandling.

Den kulturella texten

Texter hjälper oss att tänka och handla. De är, som alla medieringar, kulturella och kopplade till sociala och teknologiska förutsättningar. Jag utgår i denna artikel från att en text är en kulturell konstruktion som utmärks av följande drag:

- *Materialitet.* Texter förutsätter teknologier knutna till materialitet. När materialiteten designas och konventionaliseras uppstår format och medier.
- *Teckensystem.* Materialiteten har en inskription som vilar på ett teckensystem, som lexikogrammatik, alfabet, teckningar, matematisk notation etc.
- *Inre struktur.* I texter finns interna relationer mellan element. När den inre strukturen konventionaliseras uppstår genrer.
- *Yttre form.* Texters gränser markeras, vilket bidrar till att rama in en text, så att språkbrukare blir medvetna om den som just text.

Texter är för det första materiella. Kulturer använder olika slags materialitet: papyrus, pergament, trä, sten, näver, papper osv. När materialiteten designas uppstår format, som kan teknologiseras och bli avancerade, så att de får karaktär av medier. Dagstidningen, liksom

boken, är ett pappersmedium, medan bloggen och Twitter är nya digitala medier.

En text innebär för det andra någon sorts inskription. Ser vi till människans användning av inskriptioner, av symboliska tecken inskrivna i ett material, daterar den sig åtminstone 60 000 år tillbaka i tiden (Säljö 2012:237). De första skriftsystemen är 5000 år gamla, och alfabetet, i sig en kulturell teknologi, är 3000 år gammalt och innebär att skriften har en fonologisk grund i vår kultur.

För det tredje har texter en inre struktur, som kan vara mer eller mindre utvecklad. Elementen i en text har samband med varandra, så att den exempelvis börjar, fortsätter och slutar på ett visst sätt. När den inre strukturen konventionaliseras och knyts till återkommande retoriska handlingar uppstår genrer (jfr Berge & Ledin 2001).

Det finns, för det fjärde, en yttre form, som markerar textens gränser. Yttre form kan, som vi ska se, samspela med både materialitet och inre struktur och bidrar till att koda intentionalitet och målorientering, så att språkbrukare vet vad en text går ut på. Mitt sätt att se på text ligger i linje med Kjell Lars Berges (1990, 2008, 2012) antropologiska textteori. Vi har att göra med en mediering som i en kultur ges textvärde.

Materialitet och mediering

Grundläggande för texter är att materialiteten möjliggör och används för mediering (t.ex. Wertsch 1991, Säljö 2000 och 2012). För förståelsen av mediering är bland andra Alexander Lauria och Lev Vygotsky, som för övrigt arbetade tillsammans, centrala, alltså ryska psykologer med en sociokulturell inriktning. Så här skriver Luria i början av förra seklet om hur barn genom medieringar (redskap, tecken, kulturella former) socialiseras in i kulturen:

The transition to civilized habits of conduct is thus reduced to the alteration in the main scheme of behavior: instead of applying directly its natural function to the solution of a definite task, the child puts in between that task and the function a certain auxiliary means, a certain manner, by the medium of which the child manages to perform the task. If he wishes to remember a difficult series, he invents a conventional sign, and this sign, being wedged between the task and memory, assists in the better mastering of that task. The direct, natural use of the function is replaced by a complicated, cultural form. (Luria 1928:495)

Med andra ord kan inte barnets utveckling i en skriftkultur beskrivas utifrån medfödda förmågor som utvecklats mer eller mindre automatiskt. Socialisationen präglas av att olika redskap och medieringar förlänger och påverkar våra sinnen och vårt tänkande. Vygotsky (1999) uttrycker denna tanke i termer av att kognitiv utveckling, eller ett mer avancerat tänkande, grundar sig i det sociala livet, i medieringar, och sedan internaliseras (jfr Wertsch 1991: kap. 2). Ontogenetiskt förutsätter barnets tänkande social samvaro, och den yttre samvaron och medieringarna görs till inre tänkande och tal. Michael Cole & Jan Derry (2005) summerar tankefiguren fint i artikelrubriken "We have met technology and it is us". Artefakter och medieringar i det sociala livet internaliseras och påverkar hur vi föreställer oss världen.

Hos Vygotsky är denna tanke också fylogenetisk. Människans utveckling av avancerade fysiska och intellektuella redskap är vad som definierar henne som art. Språket har en särställning, men utvecklingen av sådant som kartor och miniräknare bidrar till ett mer avancerat tänkande och handlande. Antropologen Clifford Geertz (1973:45) uttrycker det så:

[...] human thought is basically both social and public – that its natural habitat is the house yard, the market place, and the town square. Thinking consists not of "happenings in the head" (though happenings there and elsewhere are necessary for it to occur) but of trafficking in what have been called, by G.H. Mead and others, significant symbols – words for the most part but also gestures, drawings, musical sounds, mechanical devices like clocks – anything, in fact, that is disengaged from its mere actuality and used to impose meaning upon experience. From the point of view of any particular individual, such symbols are largely given.

Som människor socialiseras vi in i en kultur där olika teknologier och artefakter, ärvda från tidigare generationer, formar våra liv på grundläggande sätt.

Format

När materialitet designas uppstår format. Vi har i många hundra år kunnat framställa papper. När vi designar papperet blir det till ett format, som kan vara mer eller mindre utvecklat.

A4-papperet är ett format, och barnet som tecknar och skriver behandlar det ofta så. Textens gränser är det samma som papperets gränser. Ett mer avancerat sätt att designa papper är att göra post-it-lappar, där färg och klister ingår i materialiteten. Anna-Malin Karlsson (2010:168ff.) beskriver hur sådana lappar blir en central del av en workshop på en PR-firma. Deltagarna uppmanas skriva en idé på varje lapp, och lapparna klistras sedan upp på en whiteboard. Med andra ord definierar formatet i denna situation vad som kan vara och räknas som en idé. Materialiteten, att de färgglada lapparna kan klistras upp, bidrar till att tänkande kan stabiliseras, distribueras och koordineras socialt.

I bild 1 ser vi en annan sorts lapp, som gör bruk av det uråldriga formatet listan. Går vi tillbaka till skriftens uppkomst och sumererna för 5000 år sedan så är det listor på lertavlor som ofta möter (jfr Coulmas 1989). Ett sådant minnessystem möjliggjorde bland annat en systematisk reglering av samhällsfunktioner, så att jordbruket kunde organiseras, skatt uppbäras, kontrakt och lagar skrivas.

Det är Moa, drygt sex år, som har blivit stor nog att ta hand om ett marsvin och ge det mat. Men hur veta vilken mat? Med hjälp av en matlista skapar hon ett externt minnessystem. Så förlängs och formas ett tänkande som tillåter henne att vara en stor flicka, att själv kunna ansvara för sitt husdjur.

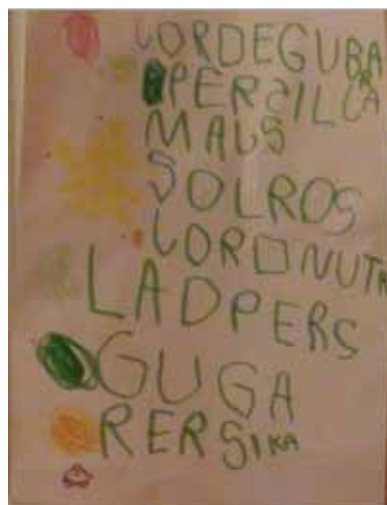

Bild 1. Moa, drygt sex år, gör en lista med mat till sitt marsvin.

Materialiteten som Moa utgår från är ett A4-papper och skrivverktyget är tuschpennor. Hon har lärt sig att formatera det enligt listans princip där information tematiseras och organiseras vertikalt. Som teckensystem används lexikogrammatiskt substantiv, och papprets fysiska gräns gör att inte alla slutbokstäver får riktigt plats. Före varje substantiv har Moa tecknat referenten – och längst ner ett marsvin – vilket ger en punktning som är typisk för listformatet. Listas ska läsas: *jordgubbar, persilja, majs, solros(frön), jordnötter, bladpersilja, gurka, persika*.

"Formatangivelserna blir till en sorts encyklopedi, där världen delas in i sådant som Debatt, Inrikes, Utrikes, Kultur, Sport. Under varje kategori skiljs det unika ut, med rubriker och bylines som tidsfäster skeenden."

Skriftens moderna historia, dvs. efter boktryckarkonsten, är på många sätt formatens historia, vilket hänger samman med den teknologiska utvecklingen. Tar vid dagspressen, som börjar ta form på 1700-talet, följer den länge bokformatet. Tidningar var enspaltiga och vertikalt organiserade, och en ny text började när den förra tog slut. På 1800-talet växer tidningsformatet och blir flerspaltigt, men med samma vertikala uppifrån och ner-utformning.

Mot slutet av 1800-talet tas sidans horisontella dimension i bruk (jfr Ledin 1995). Rubrikerna blir flerdäckade och snart flerspaltiga. Det blir möjligt att layouta avdelningar av olika slag, samtidigt som bildteknologiska uppfinningar, som litografi, xylografi och fotografi, gjorde bilder möjliga (jfr Johannesson 1997 om framväxten av den massproducerade bilden). Texter och bilder kan nu samlayoutas och samexistera. Materialiteten utnyttjas systematiskt som en semiotisk resurs.

Olika segmenteringar, eller paratexter (Genette 1997), börjar utnyttjas för att skilja formatet från själva texterna. Formatangivelserna blir till en sorts encyklopedi, där världen delas in i sådant som Debatt, Inrikes, Utrikes, Kultur, Sport. Under varje kategori skiljs det unika ut, med rubriker och bylines som tidsfäster skeenden. Det innebär att dagstidningen på en och samma gång kan skildra världen som likadan (samma formatangivelser, samma sidor och avdelningar, markeras och återkommer) och helt ny (dagens artiklar skiljs ut med unika rubriker). I grunden samma for-

matering genomgår den veckopress som tar form på 1800-talet (Ledin 1997, 2000). Men här utvecklades ett format som framför allt segmenterade idealiserade lärargrupper (fadern, modern, de vuxna sönerna, de vuxna döttrarna, barnen). Så uppstod en elaborerad intentionalitet, som gav mening och mål åt olika avdelningar och sidor.

Läshistoriskt har sådana formateringar lett till nya lässtrategier. På 1800-talet var det fortfarande vanligt att läsa högt, vare sig det skedde som en folklig gemenskapsläsning, inom litterära klubbar, på möten i de framväxande folkrörelserna eller vid matsalsbordet hos den borgerliga familjen (Johannesson 1980). På 1900-talet vann den tysta läsningen mark, vilket märks i de nya format jag ovan beskrivit. Den tysta läsningen märks på att vi får nya ord för läsning: *sökläsning, översiktsläsning, skumläsning, bredvidläsning*, osv. (Melander & Josephson 2003).

Anna-Malin Karlsson & Per Ledin (2000) visar hur 1900-talets medieutveckling vad gäller format på många sätt lägger upp för den design som dagens webbplatser har. Ett sätt att uttrycka detta är att säga att det med formatutvecklingen uppstår en skillnad mellan att läsa något och att läsa *i* eller *från* något (jfr Aarseth 1997:3). Den som läser en text, artikeln X eller boken Y, anser sig med all rätt läsa att X eller Y. Men bara för att vi exempelvis läser *i* tidningen eller *på* webbplatsen eller bloggen har vi sällan eller aldrig läst hela tidningen, webbplatsen eller bloggen. I formaten ligger att vi kan överblicka, söka och välja vad vi tar del av.

Bloggen: format eller genre?

Ett sätt att förstå texter kulturellt är som vi sett att utgå från materialiteten och se hur den designas. Ett annat sätt att beskriva vad vi kan göra i och genom text är att använda genrebegreppet. Då riktar vi intresset mot texter och deras konventionalitet, inte mot formaten och medierna. Den moderna genreforskningen har på flera sätt sin grund i retorikern Carolyn Millers artikel Genre as social action från 1984 (jfr temanumret om genre av *Rhetorica Scandinavica* 2001, redigerat av Berge & Ledin).

För Miller innebär genrer typifierade retoriska handlingar som är knutna till konventionaliserade språk- och textstrukturer. Genrer blir något som konstituerar samhället kommunikativt, som rymmer och lagrar lösningar på kommunikativa problem. Genre kan sägas intervensera i särskilda tidrum, i det som retorikerna kallar *kairos*.

I ett försök att fånga en genre under tillblivelse skrev Carolyn Miller & Drew Shepherd (2004) en artikel om bloggen som en genre i vardande. Genreperspektivet innebär ett försök att, med etnometodologiska utgångspunkter, fånga bloggen som ett konventionellt retoriskt handlande genom text, inte minst dess kulturella kairos, alltså vilka sorts tidrum som är knutna till vilka sociala motiv. Det leder till en genomgång av hur gränserna mellan privat och offentligt blev oklarare mot slutet av 1900-talet, inte minst på grund av nya digitala medier, något som beskrivs som i termer av exhibitionism och voyeurism. Detta blir det kulturella kairos som gav bloggen livsluft.

När det gäller de sociala motiven till bloggen blir det personliga en huvudsak, både till form och funktion, inklusive möjligheten att med kommentarer och länkar skapa gemenskaper: "we must characterize the generic exigence of the blog as some widely shared, recurrent need for cultivation and validation of the self" (Miller & Shepherd 2004:9).

En tillbakablick på föregångsgenerer (jfr Ledin 2008 om bloggarnas arkeologi) ger dagboken som en huvudform, tillsammans med den kommenterade länksamlingen. Men också pressbevakning och nyhetsbyråer, hemsidor och nätgemenskaper, olika former av opinionsbildande generer är tydliga historiska föregångare.

Intressant nog konstaterar Miller & Shepherd (2004:5) att det konstanta i bloggen är formatet:

All blogs contain dated entries, starting with the most recent, and a majority include external links. Blogs are composed of "posts", which include a date, a time stamp, and a permalink and often include a link for commentary, especially if multiple authors contribute to a blog. The reverse chronology and time-stamping of posts create an "expectation of updates".

Miller & Shepherds (2004) analys frilägger skickligt ett kulturellt kairos och retoriska motiv för bloggen. Men kräver vi, vilket brukar vara en huvudsak, att en genre innehåller språkliga och särskilt textstrukturella normer blir det rimligare att säga att många olika generer kan dyka upp på bloggar. Det finns genrevariation sett till dagboksbloggar, ämnesbloggar, journalistiska bloggar osv., skrivna av ungdomar, rektorer, professorer, chefredaktörer, anställda, privatpersoner osv. Ligger det personliga i bloggen som grund för en genre är inte steget långt till att kalla alla sociala medier för en genre.

Format i skolan

I skolans språkundervisning, särskilt skrivundervisning, skiljs inte alltid format från genre. I Nya Zeelands modellering av skrivförmåga, som legat till grund för nya prov- och undervisningsformer, tas exemplet brevet upp och distinktionen mellan form och funktion, format och genre. Dessa får inte förväxlas: "The erroneous assumption is here that writing a letter is mostly about format and layout" (Glasswell m.fl. 2001:3). Brevformatet kan användas men måste i en explicit skrivundervisning knytas till en funktion, en särskild genre, är tanken.

Det kan noteras att brevet är ett format som historiskt givit upphov till många generer, som forskningsartikeln, nyheten, internationella överenskommelser, kundbrevet (jfr Bazerman 2000). Återigen: format som utvecklas i en kultur drar på sig intentionalitet. När sådana stabiliseras och knyts till textuella konventioner uppstår generer.

Går vi tillbaka till bloggen finns det många skolelever som varit med om att läraren givit dem uppgiften att skriva ett blogginlägg – med papper och penna. I gymnasieskolans nationella prov i Sverige är det standard att uppgifterna ses som nätbaserade, vilket är ett sätt att få dem att bottna i (en fingerad) samhällskommunikation. I bedömningsanvisningarna för höstterminen 2011 finns uppgiften: "Träffas via nätdejting eller på riktigt?", som ska (hand)skrivas som ett argumenterande blogginlägg, riktat till redaktören på den påhitade Partnerbloggen, som förutsätts publicera inlägget (Skolverket 2011).

I bild 2 finns ett autentiskt inlägg från en klassblogg från (den svenska grundskolans) årskurs 2. Eleverna får turas om att skriva inlägg. Materialiteten finns på riktigt, dvs. de sätter sig parvis vid datorn för att rapportera om vad som hänt i klassen, i det aktuella fallet Luciaveckan. Fröken stöttar om så behövs och är den som publicerar det färdiga inlägget.

Bild 2. En klassblogg från årskurs 2.

Genren är uppenbart rapporten, som bygger på att återge händelser över tid, den enklaste genren för att mediera personliga erfarenheter (jfr Martin & Rose 2008:52 om *recount* och *story genres*). I det aktuella inlägget omfattar berättelsen en vecka. De flesta meningar börjar med att händelsetiden anges, oftast med ett adverbial (*I veckan, I måndags, Den tolfte, I onsdags*). En händelse omfattar gärna en mening, men ibland länkas händelser ihop över två meningar, vilket syns i ett adverbial som *Sen*. Principen att låta en mening omfatta en händelse leder till att satsradningar används för att precisera händelsen: *Efter långrasten hade vi religion, vi jobbade med islam*.

Rapportgenren kombineras med bloggformatet. Det gör för det första att länkings- och kommentarsmöjligheter uppstår. Som vi ser har ett par personer gillat inlägget på Facebook. Det finns också fem kommentarer, samtliga från föräldrar med glada tillrop till eleverna, klassen och bloggen. För det andra uppstår det för skriften så typiska arkivet. Klassens arbete dokumenteras över tid, med bloggans omvända kronologi, och ett sökbart minnessystem uppstår, där inlägg också etiketteras på olika sätt (i vårt fall *julpyssel*). Resultatet blir en skolbiografi, en kronologiskt upplagd rapport från ett klassrum, som också bidrar till att lösa lärarens uppgift att hålla kontakt mellan skola och hem.

Yttre form och intentionalitet

Så långt har vi skiljt ut format och genre. Det har blivit tydligt att texter vetter åt båda hållen: i sin materialitet får den formategenskaper, och som konventionaliserat handlande genom text får den genreegenskaper. För textens retoriska funktion är båda dimensionerna viktiga.

Den yttre formen markerar textens gränser, texten som text. Ett barn som börjar skriva låter gärna formatet i sig vara textens gräns. En vanlig barngenre är TILL FRÅN-texter, exempelvis TILL PAPPA FRÅN FELIX (jfr Hellspong & Ledin 1997:42). Denna språkliga iscensättning av en social relation kombineras vanligen med en teckning av något och blir till en gåva till någon i familjen, och A4-papperet är både textens gräns och den artefakt som ges bort.

Lars Sigfred Evensen (1997) visar hur Siri utvecklar olika TIL X FRA SIRI-texter på detta sätt. I takt med att Siri erövrar skriften kan innehåll uttryckas språkligt och inte bara i en teckning. Studerar vi Evensens exempel blir det tydligt att Siri börjar markera yttre form språkligt. Ett brev kan börja TIL TERJE och avslutas MANGE KOS

OCH KLEMER (Evensen 1997:163). Så ramas texten in och ges en yttre form; innanför den står sen själva brevet. Det hela blir en genetisk beskrivning av brevformatet, vars grundläggande intentionalitet går ut på samhandling mellan närstående.

Går vi till fenomenologen Edmund Husserl (2004) är grunden för intentionalitet att vi som människor inte bara är medvetna i allmänhet, utan att vi är medvetna om något, att det finns en "riktadhet-mot". Så uppstår "ett fattat, uppmärksammat objekt" (Husserl 2004:125). När det gäller texter är den yttre formen viktig för att koda intentionalitet, så att vi blir medvetna om att det inte är en artefakt vilken som helst som vi varseblir och uppmärksammar, utan en artefakt som ska tillskrivas textstatus. Intentionaliteten brukar även fylogenetiskt ses som en förutsättning för människans språkförmåga, eftersom den innebär att vi kan orientera oss efter andra människors mål, lära av varandra och samarbeta avancerat (jfr Gärdenfors 2006:91ff.).

Yttre form kan relateras till Michail Bachtin (1997), som utifrån en dialogisk språksyn diskuterar gränser för yttranden och texter. En första gräns är bytet av talsubjekt, att en talare eller skribent "avslutar sitt yttrande för att överlämna ordet till en den andre eller för att ge plats för hans aktivt svarande förförståelse" (1997:213). En andra gräns är finalitet, som tar fasta på

den inre sidan av bytet av talsubjekt: detta byte kan bara äga rum då den talande sagt (eller skrivit) allt det han i ett visst ögonblick eller under vissa omständigheter ville säga. När vi lyssnar eller läser kan vi tydligt uppfatta yttrandets slut. (1997:217)

Yttre form kodar sådana gränser. Semiotiskt sett fungerar yttre form som index, som tecken pekar ut kommunikationsakter med hjälp av närhet. Det är en poäng att både formatet och genren kan pekas ut. Som vi såg i dagspressen är angivelser av typen Utrikes och Sport formatanknutna; de samlar och pekar ut olika texter och genrer. Typiska genreindex är för nyheten braskande rubriker med negativa händelser, som *Tre döda i skottdrama*, och för sagan *Det var en gång*.

Två elevtexter

För att illustrera yttre form och intentionalitet ska vi se närmare på två elevtexter från årskurs 3, hämtade från Daroon Yassin (ms). Båda texterna är tillkomna inom ramen för ambitiöst upplagda skrivprojekt, så det rör sig om kulturella texter redan i den meningen att skolan ägnar tid och resurser åt dem.

I bild 3 visas en saga, skriven av två elever. Den har blivit till inom ramen för ett skolgemensamt arbete kring sagor, som pågick under sex veckor och innefattade en hel del högläsning, där barnen fick stifta bekantskap med klassiska sagor (Hans och Greta, Askungen, Rödluvan etc.).

Det var en gång en prinsessa och en prins. Prinsessan hette Jasmine och prinsen hette Lukas. De bodde i ett slott. Slottet var stort och låg inne i en mörk skog. I samma stad bodde en häxa. Häxan ville ta prinsessan för att prinsessan var vakrast i landet. Häxan ville bli vakrast i landet. Hon var avensjuk på prinsessan.

En dag kom en drake och tog prinsessan Jasmine utan att prinsen Lukas märkte det. Det var häxans drake. Sen kom prinsen och letade efter prinsessan.

Prinsen Lukas gick för att leta efter prinsessan Jasmine långt inne i den mörka skogen. Men han hittade inte henne. Han frågade meniskor. Sen så kom prinsen Lukas till ett slott. Det var häxans slott. Prinsen Lukas öppnade dörren. Det var jätte smutsigt där inne. Sen så hörde prinsen att prinsessan skrek hjälp och då sprang han uppför trappan. Och då såg han prinsessan bunden i ett träd. Då sprang prinsen till henne och då drog han los henne och dödade häxan och draken. Sen så sprang de hem till sitt slott. Sen så gifte dom sig det blev ett stort fest. Sen så levde lyckliga i alla sina dagar.

slut

Bild 3. En saga från årskurs 3.

I själva skrivundervisningen blir elementen i en saga presenterade innehållsligt i termer av gott/ont, övernaturligt, lyckligt slut, häxor, prinsar och prinsessor, och läraren påpekar att det ska finnas en handling. Ett särskilt fokus ligger på den yttre formen för genren. Det framgår av bild 3. Sagan börjar med *Det var en gång* och slutar med *Sen så levde lyckliga i alla sina dagar*, precis enligt lärarens anvisningar. Den yttre formen även med ett *slut* skrivet med större typstorlek, följt av elevernas namn, låt oss kalla dem Ahmed & Sandra. Detta pekar ut medieringens yttersta gräns. Det hela kan översättas till en ramstruktur (jfr Berge 1990, Young 1982) på detta vis:

- RAM 1: Grundsituation, som markeras av *slut* och namnen Ahmed & Sandra, som ger den yttersta gränsen för kommunikationsakten.
- RAM 2: Berättarsituation, som markeras av *Det var en gång* och *Sen så levde lyckliga i alla sina dagar*, som ger den yttre formen för sagan.
- RAM 3: Berättelse med inre struktur, som betingas av genren och är det textförlopp som utspelar sig inom de övriga ramarna.

I grundsituationen är deltagarna eleverna Ahmed & Sandra, som kodar sig som elever. I berättelsesituationen är deltagarna några andra: prinsen Lukas, prinsessan Jasmine och en häxa och hennes drake. Kulturella texter bygger på den här typen av elaborerad intentionality, där kommunikationsakter kan avgränsas från och fällas in i varandra.

Sagens inre struktur följer den genrestruktur som Labov & Waletzky (1967) en gång föreslog för muntliga berättelser och som blivit en standardmodell (jfr Martin & Rose 2008:67ff. om *narrative*). Idén är att en jämvikt bryts av komplikation men får en upplösning som gör att balansen återställs. Överfört på vår exempeltext blir den inre, linjära strukturen:

Orientering: *Det var en gång en prinsessa och en prins. Prinsessan hette Jasmine och prinsen hette Lukas [...]*

Komplikation: *En dag kom en drake och tog prinsessan Jasmine [...]*

Händelseförlopp: *Prinsen Lukas gick för att leta efter prinsessan [...]*

Upplösning: *Då sprang prinsen till henne och då drog han los henne och dödade häxan och draken.*

Koda: *Sen så sprang de hem till sitt slott [...] Sen så levde lyckliga i alla sina dagar.*

Sagoprojektet var genreorienterat, vilket analysen av texten också visar. Bild 4 visar en, eller egentligen två, texter från det annat skrivprojekt i samma klass som tog vid där sagoprojektet slutade. Här är inte genre en huvudsak. Undervisningen utgår från en svensk barn- och ungdomstidning, *Kamratposten* eller förkortat KP, som i avdelningarna Prat och Svar publicerar tankar och åsikter respektive reaktioner på dessa.

Läraren framhåller framför allt skrivandets funktion, som är att ge uttryck för en åsikt, så att man som barn kan komma till tals och klaga på något, säga vad man tycker och gå i dialog i med andra. Den yttre formen betonas; det blir återigen den som kodar texten som text, mer exakt som ett svar på en ett annat inlägg.

Varför finns cigaretter?
Jag är en tjej på 9 höstar som vill skriva om en viktig sak som de flesta inte tänker så mycket på. Förut visste man inte att cigaretter och snus var dåligt för kroppen. Men nu vet alla att cigaretter och snus kan vara dödligt. När nu alla vet det, varför inte sluta sälja snus och cigaretter? Varför finns det fortfarande? För att folk ska dö eller? Tycker du likadant som jag eller är du helt emot mig? Skriv till Svar.
cigaretthataren

Svar till "cigaretthataren" i KP 7 som som tyckte att cigaretter och snus inte skulle finnas.

Vi tycker också att snus och cigaretter inte ska finnas. Men eftersom det är så många som röker så är det svårt att sluta sälja cigaretter tror vi.

Bild 4. Ett skrivprojekt där eleverna ska skriva svar (nederst på bilden) på inlägg (överst på bilden) i den svenska tidningen Kamratposten.

Läraren har förklarat KP-insändarens yttre form, att en kort och lite tillspetsad rubrik (Varför finns cigaretter?) brukar inleda och att en signatur och inte barnets faktiska namn brukar avsluta (här *cigaretthataren*). Det egna svaret måste ha Svar till... som inledande

yttre form och sedan namn eller signatur – våra elever (skrivandet sker återigen i par) väljer namn.

Den som utspelar sig som textförlopp är först ett instämmande: *Vi tycker också att snus och cigaretter inte ska finnas*. Detta vore den minimala responsen om vi ser till det interaktiva arbete som ett sådant här svar kräver. Men det ska ju också finnas en hållning, det är poängen i denna uppgift, och en sådan uttrycks: *Men eftersom det är så många som röker så är det svårt att sluta sälja cigaretter tror vi*.

Ser vi till andra svar på uppgiften varierar den inre strukturen. I en annan KP-insändare klargör en 11-årig kille att han blir mobbad av sin innebandytränare. Eleverna väljer i sitt svar att ge tre direkta råd i varsin mening. För det första att fråga tränaren varför hon mobbar, för det andra att säga att han gör så gott han kan till tränaren och för det tredje, om inte detta hjälper, prata med pappa eller mamma. Återigen inom ramen för samma yttre struktur, en inledande Svar till-mening och en avslutande namngivelse.

I det här fallet kodar yttre form först det som Bachtin kallar byte av talsubjekt. Genom att relatera till KP-insändaren med substantivet och språkhandlingen svar markeras övergången och gränsen till den egna texten. Väljer vi att analysera detta i termer av ramar markerar

paratexten en debattram, eller, ur barnens perspektiv, en "svara på vad någon tycker-ram". Den sista yttre form-markeringen, namngivelsen, markerar gränsen för kommunikationsakten och knyter an till klassrummets grundsituation, till skrivandet för en fröken i skolan. Med Husserl (2004) kan vi säga att barnen visar intentionalitet på flera nivåer. Den yttre formen ger texten status både som en del av ett offentligt meningsutbyte och som en del av en klassrumssituation.

Barnen har skrivit på dator och skriver ut så att det hela hamnar en bit ner på ett A4-papper. Med hjälp av fröken kopieras sedan KP-insändaren in, så att resultatet blir som bild 4 visar. Skrivprojektet avslutas med att alla dessa A4-sidor sätts upp på en anslagstavla i klassrummet. En ny materialitet ger alltså ett nytt format och en ny sorts offentlighet.

"Den yttre formen ger texten status som både som en del av ett offentligt meningsutbyte och som en del av en klassrumssituation."

Det är svårt, särskilt om man kräver en obligatorisk inre struktur, att säga att vi har att göra med en genre. Det hela liknar de format och medier jag tagit upp tidigare. Den här typen av sidor där läsarbrev publiceras uppstår

presshistoriskt i början av 1900-talet, och de har utvecklats till genrer som frågespalten och insändaren (jfr Ledin 2000: kap. 7).

Diskussion

I den här artikeln har jag presenterat en antropologisk och kultursemiotisk textteori, där texter blir medieringar som tillskrivs textvärde. Grunden för detta är intentionalitet, som gör att en kulturellt utvecklade samhandlingsformer uppstår, så att språkbrukare orienterar sig mot texter som i princip meningsfulla och relevanta.

Ett sätt att konkretisera detta är att säga att texters yttre form, som vilar på och i olika format, kan och bör skiljas från dess inre struktur. Kjell Lars Berge (2012:82f.) talar om den yttre formen som textens konfiguration: "Først når den yttre grensen – konfigurasjonen – er avklart, er det hensiktsmessig om teksten har en indre orden som er mer eller mindre unik for teksten som analyseres, eller om textens struktur viser typiske trekk som pekar i retning av å kunne kategoriseres som en genre." I de skolexempel jeg visat ovan är det tydligt att läraren beto- nar yttre form, så att eleven blir medvetna om vad som konstituerer den aktuelle texten som fenomen.

En kulturellt utviklet intentionality oppstår også når texters materialitet teknologiseres, blir betydelse-

bärande och retoriskt verksam. Jag har exemplifierat med sidor och avdelningar i dags- och veckotidningar, webbformat som bloggen, ett skrivprojekt där elever utbyter meningar med varandra och skapar offentlighet.

En poäng är att intentionalitet gör samhandling möjlig, så att språkbrukare riktar sig mot texter på ett målorienterat sätt, vare sig de är läsare eller skribenter. I barns språk- och skrivutveckling är, som framgått, den här sortens intentionalitet central (jfr också Kress 1997, där barn, med mina ord, arbetar med att ge medieringar yttre form för att utveckla skriftlig samhandling). Jag har också visat att format kan utvecklas till genrer, när textnormer snävas in och textstrukturer konventionaliseras. Brevformatet, som har sin grund i samhandling med närstående, kan exempelvis utvecklas till olika argumenterande genrer, som forskningsartikel och insändare.

Ur ett språk- och skrivdidaktiskt perspektiv går det att läsa min artikel om en implicit kritik av den genreundervisning som bygger på den s.k. Sydneyskolan och som har utvecklats utifrån Michael Hallidays systemisk-funktionella grammatik (t.ex. Berge m.fl. 1998) av bland annat Jim Martin (1992, Martin & Rose 2008). Här blir genrer låsta i en allmän kulturkontext. De tillskrivs ett givet socialt syfte och låst inre struktur, en *generic structure*.

"Visst kan genrer användas i skrivundervisning. Men skrift och text är så mycket mer än genre i ett kulturellt perspektiv."

Texter blir i då realiseringar av en given genre, med en på förhand definierad textstruktur och med tydliga registeregenskaper, alltså lexikogrammatiska val. De blir bärare av språkets systemiska resurser för att skapa mening. Den strukturalism och formalism som utmärker Sydneyskolan ger, med Per Holmbergs (2012:77) ord en deaktivering av den skrivna texten, en kontextlöshet.

Min utgångspunkt är återigen att texter är medieringar som kulturen ger ett särskilt värde. De förutsätter en intentionalitet som, på ett plan, är grundläggande för människan både fylogentiskt och ontogenetiskt men som i en skriftkultur blir kulturellt elaborerad. I mina exempelanalyser märks intentionaliteten också i de ramstrukturer jag urskilt. Skolbarn markerar självklart att en text hör hemma både i en klassrumssituation och i en infälld kommunikationsakt, så att artefakterna kvalificerar sig som en saga eller ett svar på ett inlägg.

Det är intressant att notera att beskrivningar av skrivkompetens i skolsammanhang på senare år börjat bygga på föreställningar om intentionalitet. Det gäller exempelvis det norska s.k. Skrivehullet (t.ex. Evensen 2010), där grundfunktioner och skrivhandlingar är huvudsaken, eller den Nya Zeeländska modelleringen en skrivdomän utifrån snarlika funktioner (Glasswell m.fl. 2001). Riktadheten i skriftliga medieringar, texter, blir grunden. Visst kan genrer användas i skrivundervisning. Men skrift och text är så mycket mer än genre i ett kulturellt perspektiv.

Huvudsaklig litteratur (fullständig litteraturlista finns på www.videnomlaesning.dk)

Bachtin, Michail M. (1997): Frågan om talgenrer. I: Hættner Aurelius, Eva & Götselius, Thomas: *Genre-teori*. Lund: Studentlitteratur.

Berge, Kjell Lars (1990): *Tekstnormers diakroni. Noen ideer til en sosioteknologisk teori om tekstnormendring*. MINS 33. Institutionen för nordiska språk. Stockholms universitet.

Berge, Kjell Lars (2008): *Teksten*. I: Asdal, Kristin m.fl. (red.): *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Berge, Kjell Lars (2012). Om forskjellene mellom systemisk-funksjonell lingvistikk og tekstvitenskap, I: Matre, Synnøve m.fl. (red.), *Teorier om tekst i møte med skolens lese- og skrivepraksiser*. Oslo: Universitetsforlaget.

Berge, Kjell Lars & Ledin, Per (2001): *Perspektiv på genre*. I: *Rhetorica Scandinavica*, 18. Tema Genre.

Evensen, Lars Sigfred (1997): *Å skrive seg stor: Utvikling av kohherens og sosial identitet i tidlig skrivning*. I: Evensen Lars Sigfred & Løkenstgard Hoel, Torlaug (red.): *Skriveteorier og skolepraksis*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Evensen, Lars Sigfred (2010): *En gyldig vurdering av elevens skrivekompetense? I: Smidt, Jon m.fl. (red.): Rammer for skrivning. Om skriveutvikling i skole og yrkesliv*. Trondheim & Oslo: Tapir Akademisk Forlag.

Geertz, Clifford (1973): *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.

Glasswell, Kathryn m.fl. (2001): *Development of the asTtle writing rubrics for scoring extended writing tasks*.

Technical report, 6. University of Auckland. Nya Zeeland.

Holmberg, Per (2012): Kontext som aktivitet, situationstyp och praktik. En kritisk analys av kontextbegreppet i systemisk-funktionell teori. I: *Språk & stil*, 1. Tema Text (gästredaktörer Karlsson, Anna-Malin & Svensson, Jan). Nedladdad 6/1 2013 från <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:532386>

Husserl, Edmund (2004): *Idéer till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Stockholm: Thales.

Karlsson, Anna-Malin & Ledin, Per (2000): Cyber, hyper och multi – några reflektioner kring IT-ålderns textbegrepp. I: *Human IT*, 2–3. Nedladdad 6/1 2013 från <http://etjanst.hb.se/bhs/ith/23-00/amk.htm>

Karlsson, Anna-Malin (2010): I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det) I: Byrman, Gunilla, Gustafsson, Anna & Rahm, Henrik (red.): *Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk. Festskrift till Jan Svensson den 24 januari 2010*. Lund: Lunds universitet.

Labov, William & Waletzky, Joshua (1967): Narrative analysis and personal experience. I: Holm, Jay (red.): *Essays on verbal and visual arts*. Seattle WA: University of Washington Press.

Ledin, Per (1995): Arbetarnas är denna tidning. *Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Ledin, Per (1997): "Med det nyttiga skola vi söka förena det angenäma..." *Text och bild i veckopressens föregångare*. Rapport nr 14 från projektet Svensk sakprosa. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.

Ledin, Per (2000): *Veckopressens historia. Del II*. Rapport nr 29 från projektet Svensk sakprosa. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.

Luria, Alexander (1928): The problem of the cultural behavior of the child. I: *Journal of Genetic Psychology*, 4. Nedladdad 6/1 2013 från http://luria.ucsd.edu/Articles-by-Luria/PDFs/Luria_Problem.Behavior.pdf

Martin, Jim R. & Rose, David (2008): *Genre relations. Mapping culture*. London & Oakville. Equinox.

Melander, Björn & Josephson, Olle (2003). Läsare och läsarter. I: Boel Englund & Per Ledin (red.) *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.

Miller, Carolyn (1984): Genre as social action: I: *Quarterly Journal of Speech*, 70.

Miller, Carolyn & Shepherd, Drew (2004): Blogging as social action: A genre analysis of the weblog. I: *Into the Blogosphere*. Nedladdad 6/1 2013 från http://blog.lib.umn.edu/blogosphere/blogging_as_social_action_a_genre_analysis_of_the_weblog.html

Rhetorica Scandinavica (2001). Tema Genre (gästredaktörer Berge, Kjell Lars & Ledin, Per).

Säljö, Roger (2012): Digitala medier, appifiering och arenor för lärande – från lertavlor till surfplattor. I: Skar, Gustav & Tengberg, Michael (red.): *Svenskämnet i går, i dag, i morgon*. Svenskläraryrkeförbundet årskrift.

Vygotsky, Lev S. (1999): *Tänkande och språk*. Göteborg: Daidalos.

Wertsch, Jim (1991): *Voices of the mind: A sociocultural approach to mediated action*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press.

Yassin, Daroon (manus): Elevtexter och undervisningspraktik i grundskolans årskurs 3. Kommande doktorsavhandling från Institutionen för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap. Örebro universitet.

Young, Katherine (1982): Edgework: Frame and boundary in the phenomenology of narrative communication. I: *Semiotica*, 1–4.

Et beskedent ord kom gående og bankede på bogen med de blanke sider. Må jeg komme ind? Ikke dig! Råbte bogen. Hvorfor? Spurgte ordet. Alt for lidt, sagde bogen. Jeg vil have mange ord, lange sætninger, store afsnit, kommaer i massevis, udråbstegn! Alt! En tyk roman. Så kom med mig, råbte åen, der flød forbi og havde hørt det hele. Det beskedne ord sprang i åen, og nu flød det med åen hele vejen ud til havet. Og havet blev glad, for det store hav holdt af små, beskedne ord, når det skrev.

Louis Jensen